

IKKUNAT KIINNI, SALPA OVELLE

PULKKINEN, MATTI: Romaanihenkilön kuolema. Gummerus 1985.

Valtakunnan poliittisen elämän keskössä oli muutamana viikon ajan kirkkopyhien siirto. Tasavallan presidentti oli lykännyt lain voimaantuloa parilla vuodella, ja melkein ylittänyt valtuutensa (ylittikö todella? — siitä kiistellään vieläkin). Presidentti hermostui tästä niin, että haukkui hallituksen ja eduskunnan, ja varmemman vakuudeksi kansanedustajien vaalittavan. Presidentti sanoi kokevansa näin vaativien ratkaisujen tekemisen kovin raskaaksi.

Muutamaa kuukautta aiemmin oli julkaistu Matti Pulkkinen teos *Romaanihenkilön kuolema*. Ei näillä tapahtumilla ollut keskenään suoranaista tekemistä. Ajan myötä kävi kuitenkin selväksi, että ne ilmensivät samaa aikakautta: Tasavallassa vedettiin miehissä verhoja ikkunoiden eteen.

Pulkkinen teos sai arvostelijoilta runsaasti kiitosta. Erityisesti ylistettiin teoksen rakenteellista ratkaisua. Pulkkinenhan kehitti kolmitasoisen kerrontarakenteen, palautettakoon se mieleen: Ensimmäisenä tasona olivat "kirjailijan" muistiinpanot — ne kattoivat vapaaehtoisena maanpaon Ruotsissa kotimaan jouduttua Neuvostoliiton painostuksen kohteeksi (mahdollisesti miehiä? — tämä jäi lukijan arvailujen varaan), kokemuksia lapsuudesta Pohjois-Karjalassa ja nuoruudessa Etelä-Suomessa, sekä erityisen tärkeänä vaiheena matkan Itä-Afrikkaan. Afrikan matkastaan "kirjailija" oli julkaissut romaanin, joka kaikesta päättäen oli arvioitu rasistiseksi, koskapa "kirjailijan" muistiinpanot käsittivät pitkän arvostelijoille, erityisesti tansanialaiselle Adoro Andurulle osoitetun vastauksen. Vastaus Adorolle kattoi Pulkkinen kirjasta lähes puolet ja oli sen sisällöllä keskeinen.

Toisena tasona Pulkkinen kirjassa olivat "kirjailijan" ystävän "Makkosen" kommentit ja tulkinnat "kirjailijan" muistiinpanoista. "Makkonen" tuns "kirjailijan" hyvin, koskapa osa tämän elämäkokemuksista tuli kronikoiduksi "Makkosen"

kautta — siis ulkopuolisen kertojan äänellä.

Kolmantena tasona olivat "tosiasiat" — kokoelma läpi kirjan kulkevia yksityiskohtia, väittämiä, ja rinnastuksia, jotka lukija tunnisti itseään (sekä "kirjailijaa" ja "Makkosta") ympäröivän maailman piirteiksi. Nämä "tosiasiat" muodostuivat nekin kolmesta aineksestä. Vahvana juonteena olivat ensinnäkin "kirjailijan" suvun juuret, mm. isoisän Paavo Pulkkinen 1800-luvulla kirjoittamat raportit Pohjois-Karjalan taloudellisista oloista. Tähän osaan "tosiasioita" kuuluivat myös "kirjailijan" aikaisempien teosten kooste "tosiasiat" muodostivat Adoro-jaksoon kootut "kirjailijan" kokemukset Afrikasta seka tähän liittyvät tolvaveivat arviot kolonialismin jälkeisestä Afrikasta ja kehitysavun mielekkyydestä. Edelleen "tosiasioiksi" lukeutuivat "kirjailijan" muistiinpanot Puolasta, Neuvostoliitosta, sekä Neuvostoliiton painostaman (vai miehittämän?) Suomen kohtalosta.

Kirjansa kolminkertaisella rakenteella Pulkkinen toteutti uudenlaisen version brechttiläisestä vieraannuttamisesta. Brechtin eepisissä teatterissa katsoja joutuu arkipäivän totuuksien kanssa vastatusten tavalla, joka pakottaa arvioimaan ne uudelleen: "Tosiasiat" paljastuivat kaikkea muuta kuin yksinkertaisen tosiksi. Pulkkinen kolmiportaikko johtaa päivävastaiseen. Lukija seuraa, mitä "Makkonen" kertoo "kirjailijan" elämänvaiheista ja kokemuksista, ja ahaa-elamykseksi tulee: "tosiasiat" toden totta ovat *tosia!* Suomalaisilla, etenkin pohjoiskarjalaisilla, on ankara mutta kunniallinen historia! Afrikkalaiset ovat alkeellisia! Sosialistiset maat ovat kansojen vankiloita!

Brechtin katselija huomaa "tosiasiat" petollisiksi ja alkaa luottaa kokemukseensa ja arvostelukykyynsä. Pulkkinen lukija alkaa epäillä kokemustaan ja arvostelukykyään ja jää heitteille "tosiasioiden" hetkekköön.

Olihan tämä rakenteellinen hattu-temppu kirjalliseen ratkaisuna kiintoisa. Se merkitsi faktan ja fiktion rajan hämärtymistä kaunokirjalli-

suudessa täysin toisella tavoin kuin historiallisiin tilanteisiin sijoitetuissa perinteisissä romaaneissa, kuten kriitikot riensivät toteamaan. Mutta perin harva kriitikko huomasi tästä seuraavaa kysymystä: Mitä olivatkaan ne nimenomaiset yksityiskohdat, väittämät, ja kokemukset, jotka Pulkkinen vieraannuttamistekniikka muutti "tosiasioiksi"? Kun "tosiasiat" nivelletään kirjallisuuteen, on kirjallisuutta arvioitava myös niiden "tosiasioiden" kannalta. Tosiasia on häilyvä ilmiö, etenkin oltaessa tekemisissä sellaisen maailman kanssa, johon yksilön aistit eivät kannu. Nämä "tosiasiat" luetaan lehdistä, ja niiden hyväksymiseen tai hylkäämiseen eivät yksityisen ihmisen kokemukset riitä. On kyseenalaista, voiko ihmiskuntaa laajemmin koskevia yhteiskunnallisia kysymyksiä ylimalkaan "nähdä" tai "kokea" — ne voi vain tiedostaa ja tajuta.

Tässä suhteessa yhteiskunnassa oli tapahtunut syvä murros, jonka Pulkkinen kirja toi esiin. Pulkkinen kirjasi kirjaansa prosessin, jonka tuloksena yksilön elämänsä kaaren tuotta- mat hajanaiset kokemukset sekä "tosiasiat" niveltäytyivät kokonaisuudeksi (ei toki yhtenäiseksi). Siis maailmankatsomuksen. Ja yritti saada sen toistumaan lukijoidensa päis-

Maailmankatsomus on useimmiten kestävä yksittäisten asiaintiloi- den suhteen. Harvoin sitä valitaan "tosiasioiden" perusteella, pikemminkin "tosiasiat" seulotaan maailmankatsomuksen perusteella. Näinhän on laita empiirisistä empiirisimmissä luonnontieteissäkin — jo Eino Kaila eritteli terävästi "perseptuaalista" ja "konseptuaalista" aineita, jotka kätkeytyvät välittömien aistihavaintojen taustalle, antavat niille hahmon.¹ Miten tämä rinnastuu Iltalehden lukemiseen tai televisioitusten katseluun?

Pulkkinen kirjan varsinaisen sisältöön siis oli maailmankatsomus. Se oli vieläpä vasta-maailmankatsomus. Suomessa oli 60-luvulla oivallettu, että maailmassa on muutakin kuin Suomi lähinaapureineen. Oli myös oivallettu, että maailma ei aina ole sellainen kuin millä se näyttää. "Mikäli se olisi, ei tiedettä tarvittaisi", tavattiin erästä 1800-luvulla elä-

nyttä ajattelijaa lainata.² Tätä näkemysten avartumista kohtaan oli valtakunnan ylimmissä umpioissa tunnettu närrä koko 70-luvun ajan. Sitteen tuuli tuntui viimein kääntyvän. Kansallinen itse-ehostus koki vahvan nousun, ja kansalaisten muusta maailmasta tuntemaan huolen toivottiin viimein hälvenevän. Pulkkinen purjehti tukevassa myötätulessa.

Jälkikäteen arvioiden Pulkkinen kirjan myötätuulisuus on päällekkäistä. Pulkkinen kirjoitti (esimerkiksi³): "Mietin, miten säädylisesti kirjoittaa Afrikasta. Sen verran maanosia oli minua opettanut, että Sara Lidmanin ja Andre Brinkin 'eläytymiset' mustiin henkilöihin vaikuttivat yhtä röyhkeän falskeita kuin taistolaisrunoilijoiden eteläamerikkalainen kärsimysmystiikka; ja kun oli nähnyt Afrikan, ihmisten lisääntyvän ja kaluavan maan paljaaksi, ja sitten kuunteli suomalaisia kaiken hyvän helppoheikkoja, jotka luulivat että on yksi maailma, jossa se mikä teki täällä ja heille hyvää teki samaa muualla ja muille; ja miten pakkorauhaansa tukehtuva kansa jonka hysteria Moskova laskelmallisesti lietsoi, kuten Shevtschenkon muistelmista voivat lukea nekin jotka eivät usko kuin painetta sanaa, puhui, lauloi, lausui toinen toiselleen: 'Me tahdomme rauhaa!' — samanlainen lause kuin 'Me tahdomme onnea!' — ja kuvitteli astuvansa yhtä jalkaa yleissaksalaisen 'rauhan'-liikkeen kanssa, ikään kuin olisi yksi rauha, ja kaikilla kielillä sama; ja kun tässä tuonnin ja viennin varassa ajelehtivassa maassa seurasi sen kirjailijoita jotka kyyköttivät piirissä selät ulospäin tikittävässä suomalaisen kirjallisuuden mestariteoksia entisten päälle, romaaneja, piiloelämäkertoja ja joissa kirjailija henkilöidensä naamioasun alta vilauttaa lukijan himokkaan silmän eteen milloin nilkkaansa milloin reitään, tuntui että selvittämisestä olisi tässäkin, meissä, ilman että tähän sotkuun vielä kuvitellaan 'henkilöitä' lisää."

"Näin minäkin olen aina uskonut, vihdoinkin joku saa sen vaikuttamaan todelta", ajatteli moni Pulkkinen kirjaa lukiessaan. Kriitikot kertoivat, että Pulkkinen on rohkea ja omaperäinen.

Poliittinen krapula oli myötätuu-

lena Pulkkinen purjeita pullistele-massa. Tasavallassa oli 70-luvulla koetettu saada aikaan jotakin, mikä ei ollut onnistunut ja oli tullut muotiin tuntea siitä krapulaa. (Tosin on edelleen epäselvää, ketkä sitä varsinaisesti tunsivat. Sanomalehtien toimittajat ehkä? Sitäpaitsi näin jälkikäteenhän tiedämme, että 70-luvulla oli saatu aikaan paljon enemmän kuin tuolloin luultiin. Tekeminen tuottaa aina, joskin eniten olivat jälkeensä viisaita ne jotka eivät koskaan mitään yrittäneetkään. Tästä J.K.Paasikivi⁴ piriului, ja häntä toisteltiin ahkerasti yhdessä, mutta ei toisensa yhteydessä.)

Ei se ollut ensimmäinen krapulasukupolvi, paitsi ehkä Suomessa, mutta poliittisen krapulan teema on toki mielenkiintoinen. Jännittävän rinnastuksen tarjoaa ensimmäisenä ja toisen maailmansodan välisenä aikana politisoitunut polvi, joka törmäsi vaikeisiin asioihin 40- ja 50-luvuilla. Esimerkiksi Lysenko sai monet radikaalit luonnontieteilijät sulkeutumaan takaisin laboratorioihinsa. Tosin joku Richard Levins⁵ kertoi 80-luvulla poikamaisen jälkei-vaasaasti hymyillen kääntäneensä lukiolaisena Lysenkon artikkeleita englanniksi ja julkaisseensa niistä maksullisen mainoksen Science -lehdessä USA:ssa, juuri parahiksi McCarthyn nousun aikaan. Jalkiviisaus on sitä, että tietää tehneensä parhaan minkä ymmärsi, ja oppineensa. Jälkityperyys on muuta.

Tunnetuin 40-luvun krapulisteista oli tietenkin George Orwell. On helppoa esittää Orwellin kehityskaari idealistisesta aktivistista Espanjan sodan turhauttavien kokemusten kautta kylmän sodan pessimistiksi kuin logiikan rautaisen käden säätämäksi, mutta eihän asia niin yksinkertainen ole.⁶ Orwell kuitenkin kohosi muuriksi, jonka yli seuraavan sukupolven oli kiivetävä. Tästä kiintoisa dokumentti: Orwell kirjoitti 30-luvulla esseen *Inside the Whale*, jossa julisti yksilöllisyyttä ja passiivisuutta senaikaisen kirjallisuuden tunnukseksi yhteiskunnallisen osallistumisen sijasta. Kun uusi radikaali sukupolvi nousi Englannissa esiin 60-luvun lopulla, eräs välttamättömyyksistä oli yhteenotto Orwellin kanssa. Ihmeteltiin, että lordi Russell oli maan ai-

noa älyllisesti aktiivinen ja rehellinen intellektuelli Pommin aikakaudella. Irtauduttiin Orwellin perinnöstä: Riittää varpaiden kaivelu ja oman vatsan katse! "Outside the Whale"⁷

Pulkkisella oli yhtymäkohtia Orwelliin. Pulkkinenkin oli kokemusten karikoittama taivallus johtanut pessimismiin, jonka voi saada näyttämään väistämättömältä. Mutta toki enemmän on eroja. Orwell kykeni samanaikaisesti eläytymään ja ottamaan etaisyyttä, kokemaan ja arvioimaan; tähän oli etenkin hänen reportaasiproosalleen leimallista. Pulkkinen ei oikein kyennyt kumpaankaan. Kuin lukisi koostetta yleisönosastokirjoituksia — hyvin kirjoitettua, toki, mutta niinhän ne usein ovat.

Loppujen lopuksi poliittinen krapula on vaivalloinen myötäisen puhaltaja, koska se menee ohi. Näinhän kävi lopulta Suomessakin, siten kun aikanaan huomattiin välttämättömäksi 70-luvun ideoihin ja teksteihin palaaminen ja niiden kriittinen ylittäminen. Pulkkinen kiivistävine ohimoineen istui jälkijunnassa.

Pulkkinen kirja oli tietenkin tärkeä oire ja eräs erityinen piirre on etta se ilmensi historian yksiaikaisuuden murtumista. Erityisesti Suomessa tämä oli kova kokemus. Olihan valtakunta 60-luvulle asti ollut agraarinen, eika ajan (saattikka historian) jäsentyminen ollut suurelle osalle kansaa mikään ongelma; murroksen kovuus heijastui Pulkkinen kirjan "kirjailijan" lapsuudenmuistoissakin. Myös 60-luvun henkinen avautuminen ja edistysusko olivat yksiaikaisia — ajateltiin maailman muuttuvan yhtenä suoraviivaisena ryöppynä. Tähän sisältyi ratkaisematon ongelma, mikä sittemmin kostautui.

60-luvun edistyvän ja ongelmansa ratkaisevan maailman tilalle Pulkkinen löysi 80-luvulla jumissa seisovan maailman, jonka lukuisat ongelmat näyttäytyivät yhteismitattomina ja enimmäkseen ratkaisemattomina. Tämä oli "kirjailijan" Afrikan kokemusten sanoma. Mutta näköharhastahan siinä oli kyse, kuten yksiviivaisen edistuksen ajatuksessakin — paljon vakavammasta vain. Kun Pulkkinen tekstiä oli luettu hui-

kan tarkemmin, ensimmäisen hämmennyksen hälvettyä, siitä paljastui kaksi perustavaa epäloogisuutta.

Miten, ensiksikin, Afrikka oli *juuri nyt* auttamattoman kaaoksen edessä, kolme vuosikymmentä siirtomaavallan sortumisen jälkeen? Vain kolme vuosikymmentä! Millaisina afrikkalaisten näköalat olisivat ilmenneet kolme vuosikymmentä aikaisemmin? Vain kolme vuosikymmentä!

Tietenkin eräs suoraviivaisen edistysuskon harhoista oli ollut kuvitelma, että kolonialismin seuraukset voi kivuttomasti raivata syrjään. Eihän se niin helppoa ollut (eihän se ole vieläkään!) — tulihan monissa maissa siirtomaavallan tilalle voitonpyydytöinen uudis-yläluokka korruptioineen ja valtataisteluineen. Pulkkinen vain ei pohtinut, mikä oli teollisuusmaiden osuus tässä kehityksessä. (Ei tätä tosin pitänyt-kään pohtia aikana, jolloin tasavallan kehitysavun ohjenuoraksi oliotin ottamassa normaaleja kaupankäynnin ja voiton periaatteita. Mutta se Pulkkinen rohkeudesta.)

Sahelin alueen nälänhädät kutoivat karulla tavallaan yhteen syiden ja seurausten lankoja Pulkkinen ”kirjailijan” Afrikan-matkailun aikoihin. ”Kirjailija” totesi, kuin paljastuksena, että monissa Sahelin alueen maissa oli nälänhädän aikaan runsaat ravintovarastot, joita ei vain jaettu väestölle. Tämähän oli käynyt ilmi maailman elintarviketuotannon ja kaupan tilastoistakin: Nälänhädän aikana useimmat Sahelin alueen maat olivat maataloustuotteiden nettoviejiä. Mutta vientilistalla olivat maapähkinät, puuvilla, kaakao, . . . , eivätkä viejiä tarkkaan ottaen olleet Sahelin maat, vielä vähemmän Sahelin *asukkaat*, vaan Unilever ja ranskalaiset agribusineksen yhtiöt, joiden erityisosa-alueella periytyi Ranskan siirtomaavallan ajoista. Millä kuivuusalueen paimentolaiset ostaisivat maapähkinöitä (ja mitä he tekisivät maapähkinöillä), olipa nälänhätä tai ei?

Toiseksi, Pulkkinen onnistui kirjassaan tulkitsemaan historian hajaantumista, mutta eihän tämä merkintä että historia loppuu. Asiat seurasivat edelleen toisiaan, vain eriytyneempinä. Tähän liittyi jännit-

tävä paradoksi: Yksittäiset asiat saivat lisää painoa, kun niitä ei enää tarvinnut liimata yhteen maailmanhistorian suureen palapeliin. Asiat eriytyivät — ja monet panivat merkille, että eriytyneisiin asioihin *voi* vaikuttaa, vieläpä ratkaisevasti. Pulkkinen kirjan ”kirjailija” piti sietämättömänä naivismia sitä, että jotkut Suomessa puhuivat Sabran ja Shatilan verilöylyistä samaan aikaan kun Afrikassa riehui sisällisotaa. Ei se naiivia ollut. Eriytyneessä maailmassa yksittäistapaukset muutuivat symboleiksi, joiden merkitys osoittautui sittemmin arvaamattomaksi. Vieläkin puhutaan, esimerkiksi, luonnonsuojelun aktivistien keskuudessa ajasta ennen Rainbow Warrioria ja ajasta Rainbow Warriorin jälkeen. Yllättävän nopeastihan toteutui myös se, että ajatus sisällissodasta Ugandassa tai Malawissa tuntui yhtä mielettömältä kuin ajatus sisällissodasta Englannissa tai Ranskassa (ei sen puoleen laisinkaan mieletön ajatus kovin pitkään ennen Pulkkinen aikaa).

Sanalla sanoen, Pulkkinen kirjan ilmentämä maailmankatsomus joutui piankin kritiikin kohteeksi. Ensiksi: Voi olla, että maailma on mieletön ja ongelmat ratkaisemattomia — mutta jos kaikki yhtyvät tähän, niin ne *varmastikin ovat*. Toiseksi: Historia ei ole yhtenäinen edistyvä prosessi, hyvä on. Mitä tästä seuraa? Se, että vapaudutaan miettimään asioiden spesifejä merkityksiä ja tekemisten spesifejä seurauksia yleisten (historiallisten) merkitysten ja seurausten sijasta. Eriytyneessä maailmassa pienillä asioilla voi olla suuria vaikutuksia.

Näin jälkikäteen voi arvioida, että tekeminen muuttui utopistisemmaksi ja realistisemmaksi samanaikaisesti. Menneiden päivien krapulat haihtuivat kuten krapulat yleensäkin, ja tasavallassa hätkähettiin jälleen liikkeelle: Maailmassa joudumme elämään ja toimimaan, eläkämme ja toimikaamme siis!

Mutta tämä menee jo ohi Pulkkinen kirjan, sillä Pulkkinen sanoma oli päinvastainen: Kaihtimet alas lattianrajaa myöten, ikkunaluukut ja ovet sisäpuolelta salpaan.

Viitteet:

1. Eino Kaila, suomalainen filosofi; viitataan hänen esseeseensä *Aistikokemuksen perseptuaalinen ja konseptuaalinen aines* vuodelta 1956.
2. Tarkoittanee Karl Marxia.
3. *Romaanienkilön kuolema* ss. 609—610.
4. J.K. Paasikivi, pankinjohtaja ja tasavallan presidentti (1940/50-luvulla); hänen päiväkirjamerkintöjään oli julkaistu Pulkkinen kirjan ilmestymisen aikoihin, ja niiden jokaista puolipistettä ja tavuviivaa tutkittiin suurella hartaudella.
5. Richard Levins, yhdysvaltalainen radikaali biologi; vieraili Suomessa 80-luvulla, haastateltu julkaistu *Tiede & Edistyksen* numerossa 1/83.
6. Luonnonvälttämättömyys-näkemystä heijastaa esimerkiksi Orwellin standardibiografia Bernard Crick: *George Orwell. A Life* (Penguin Books); vivahitteikkaamman tulkinnan on esittänyt Raymond Williams: *Orwell* (Fontana Paperbacks).
7. *Outside the Whale*, historioitsija E.P. Thompsonin vuonna 1960 kirjoittaman esseen otsikko (julkaistu alunperin hänen toimittamassaan kokoelmassa *Out of Apathy*).